

В СВЕТА НА ПРОЗАТА — С ПРОНИЦАТЕЛНОСТ И ЕСТЕТИЧЕСКИ УСЕТ

Новата книга на Стоян Каролев „В света на прозата“ е едно от най-съдържателните събития в литературния ни живот през последните години. Тя може да бъде отмината и недооценена само от онези, които страда от вродено естетическо късогледство или е обхванат от пристъпите на прогресиращ професионален егоцентризъм. В нея с пределна яснота са изявени най-радостните тенденции в развитието на съвременното, диалектически обогатено естетическо мислене, способно да проникне в специфичните сфери на словесното изкуство, да прозре своеобразието на различни творчески дарования, да постигне истината за художествената пълноценност и функционалност на разнообразни стилови и жанрови явления, за естетическото битие на отделното художествено произведение, на художествения образ и внушение. „В света на прозата“ утвърждава законния стремеж на днешния литературен изследовател да навлезе в „светая светих“ на автори и книги без предубеждения и притворство, без естетически екстаз и „артистична“ екзалтация, а с нараснала интелектуална проникателност спрямо реалните идейно-естетически ценности, с повишена емоционална отзивчивост към художествената атмосфера на литературните факти. Показателна за своеобразния ренесанс, който мнозина от челните представители на нашата теория и критика изживяха през последното десетилетие, тази книга представлява събитие и в личната биография на автора ѝ: в нея са вложени шатливите плодове на една възхитена творческа зрелост.

Стоян Каролев е сред онези литературоведи, които със завидна целенасоченост и методичност, с уравновесеност и мъдра последователност в критическото поведение осъществяват непроходните си творчески амбиции. Той е от малцината, които съумяват да бъдат верни на себе си, на своите естетически възделения и дълбока идейна убеде-

ност, на изначалната си духовна стабилност, темперамент и емоционална впечатлителност. На пръв поглед естествена и лесно осъществима, тази вяност всъщност се постига с неподозирано вътрешно напрежение; тя се отстоява понякога в интелектуални терзания, в душевни сътресения и конфликти, в решителни изпитания на творческата съвест и самосъзнание, на идейно-естетическите принципи и гражданско-етичните норми на критика. Но никога тя не се афишира, не се драматизира изкуствено, не приема формата на натрапливо самоизтъкване. Каролев изпитва искрена неприязън към всякакъв вид показност и позърство, отвращава се от самовлюбеността и кокетирането с духовна изтънченост, ненавижда претенциозната перфидност в литературните нрави и взаимоотношения, съетните усилия за провокиране на обществения вкус, за постигане на шумна литературна слава. Той е нравствен антипод, органически чужд на онези, които с маниакалността на недооценени, но единствено призвани жреци на естетическата правда, пристъпят по литературната сцена, уверени, че рано или късно с ненаписаните си още трудове ще стреснат читатели и критици, ще ги очароват и извисят, за да ги изтръгнат от полудрямката на общокултурния им навитет и балканско целомъдрие. Каролев не би могъл да отлага днешния си дълг към съвременността за неопределено бъдеще. Той не познава позата на незаангажиран наблюдател, на далновиден съзершатель, изчакващ благодатните мигове на необикновеното творческо вдъхновение. Най-често той бърза в своя критически отклик, защото ненавижда духовната флегматичност, защото не може да бъде далеч от парливите въпроси на съвременния литературен живот, да се намесва със закъснение в най-невралгичните му пунктове, да долавя оскъдните отблясъци на най-ярките му прояви. И тази активност няма нищо общо с припряност и тше-

славие, с критическа пристрастеност към себеизява, с естетическа всеядност и лековерие.

Най-често Каролев творчески изживява, а нерядко и изстрада своята отзивчивост, жаждата си за жива връзка със съвременния литературен живот. Винаги дълбоко лично той тълкува необходимостта от възискателна, веща и най-важното — интелектуално честна литературна критика; винаги съкровено творчески е бил у него стремежът към естетико-теоретическо осмисляне и съвременно осветляване на художествените явления. Макар обогатен със значителни постижения в областта на историко-литературните проучвания, Каролев непрекъснато е подвластен на чувството за принадлежност към съвременността, на интимно-изживяната повела да се сроди духовно със съвременната проблематика, да има свое отношение към идейните императиви и естетическите изисквания на нашето време. И винаги, дори в миналото, когато понякога критическите му стрели са излитали с неточен прицел или с неверен старт, критическата му отзивчивост е била подчинена на честни граждански пориви, на идейна принципност и чиста вяра. Редките мигове на ведро творческо самочувствие и удовлетвореност при него настъпват, когато е спечелена справедливата, но понякога неизменно трудна битка за достойна оценка на недооценен автор, за признание на действителната художествена красота на онеправдано произведение.

Каролев не познава магнетизма на литературната мода. Към различните превъзличания на модата в литературната критика той проявява търпимост, но не и възторжено любопитство. Те не могат да го смаят; той не би могъл да остане безразличен към тях, защото не може да бъде без позиция и идеал, защото му е чуждо състоянието на естетическа или идейна безтегловност. Напрегнатото и тревожно интелектуално безпокойство, приливите и отливите на една многозвучна емоционална чувствителност — ето най-верните състояния на неговата душевност.

Години наред критическото му дарование остава недосегнато и от суховея на конюнктурщината в литературното ежедневие. Цялостна, етично изградена личност, с проверени идейно-естетически устои, Каролев не познава диктатурата на момента, безплодното на конюнктурната гъвкавост, на извънтворческите пресмятания и обезличаващата „съобразителност“. И ако днес наблюдаваме различия и дори противоречивост в някои от критическите му прояви от миналото и в наши дни, у нас доминира убеждението, че те нямат нищо общо с критическа неустойчивост и непоследователност, че са дълбоко свързани с една драматично изживяна, но жизнено необходима за автора духовна еволюция.

В началото на студията „Съвременни стилни явления“ Каролев пише: „В съвремен-

ната ни белетристика се засилва тенденцията към възприемане и изобразяване на явленията в тяхната вечна подвижност и изменчивост, в преливанията помежду им, във вътрешната им противоречивост. Преодолява се лошата еднопосочност и еднозначност в изображението, догматичната „завършеност“ и затвореност. Но това не е само и не е толкова реакция, противопоставяне на един едностранчив, вътрешно неподвижен подход към живота, колкото естествено развитие на творческата мисъл, която става по-гъвкава и диалектична.“ Бихме могли да кажем, че книгата на Стоян Каролев не само разкрива съпоставянето на аналогични тенденции в развоя на съвременното наше литературознание, но че тя успешно показва най-добрите резултати от осъществяването на тези тенденции в литературно-критическата практика, доказва тяхната актуалност, целесъобразност и перспективност. Без да се страхуваме от перифразиране на автора, ще изтъкнем, че „В света на прозата“ респектира преди всичко с едно ново естетическо светово отношение, безрезервно приобщено към диалектичната същност на художественото творчество изобщо, на конкретните литературни феномени, възприети в тяхната сложност, противоречивост и взаимообусловеност, на отделния творчески процес. Тя ни завладява с модерното естетическо светосъзрение и съвременното критическо мислене, разкрива постепено от многобройните разновидности на „естетическа“ инертност, на „естетически“ фанатизъм и догматизъм, от робуването на закостенели литературни представи и понятия, от поклонничеството пред художествени образци, норми и еталони. Патосът на тази книга е патос на утвърждаване на нов, свободен и реалистичен, антидогматичен и антифанатичен духовен поглед към света на художествената проза, а оттам — към света на нашата разнолика и напрегната съвременност. Нов, проникателен поглед, разкриващ не без усилие превъзможната статичност на мисълта и депресираност на чувствата; не без вътрешна съпротива преодоляна категоричност на критическите съждения, чиято праволинейност и еднопосочност са се определяли задълго от едни и същи и единствени идейно-теоретически координати. Навсякъде в книгата на Каролев се чувства теоретическото, идейно-методологическото и най-вече непосредствено-емоционалното изживяване на онзи стар и невъзвратим етап от развитието на естетическото съзнание у нас, който за съжаление остави трайни следи и значителни бели петна в биографиите на мнозина критици.

Но същевременно „В света на прозата“ не ни изненадва; тя не е никакво чудо в света на автора ѝ. Тя е логичен, очакван и необходим момент в едно няколкогодишно възходящо развитие. Нейни предвестници бяха „Замисъл и образ“, „Въпроси на художественото майсторство“, „Съвременни литера-

турни въпроси“. Новаторска по проблематика и идейно-художествени критерии, по свобода и всеобхватност на естетическия поглед, по просторна изява на субективно-творческото начало, тази книга същевременно потвърждава представата ни за оригиналността в развитието на автора, за единството в многообразието на неговите прояви, за трайното му предпочитание към определен тип литературоведчески изследвания, към определен аспект на съвременната литературна действителност.

В тематично и жанрово отношение „В света на прозата“ е свързана с предишните книги на Каролев. Съвсем общо казано, и тук той избира обикнатите проблеми на поетиката на съвременната проза, на изобразително-изразните системи, на стила, с единствената цел да открие чрез тях специфично литературоведчески път към оригиналния духовен свят на отделния художник, към сърцевината на неговата творческа индивидуалност. Наново в центъра на вниманието му са сложните взаимовръзки между жизнено-естетическите концепции, мирогледа, светоотношението на писателя и особеностите на неговата творческа поетика. Както преди, и сега, разкривайки художествения смисъл на различни компоненти от структурата на литературното произведение, критикът се стреми преди всичко да ни приобщи към неговото идейно-емоционално съдържание, към мисловното и психологическо богатство, заключено в него. И тук „стилистическият подход“ на Каролев се оказва необикновено благодарен метод за проучване на индивидуалния духовен строй на разнообразни художници, за многогранно осветляване на най-съществените явления и закономерности в съвременния литературен процес, за тяхното теоретико-естетическо систематизиране и преосмисляне. Наново, на едно по-високо професионално равнище, „В света на прозата“ разкрива авторите предпочитания към проблемно-критическата студия, целяща чрез задълбочен анализ да обхване широк кръг художествени факти, да ги усвои и асимилира естетически, да освободи от тях потенциала на съвременна литературоведческа проблематика, да ги включи в системата на теоретически обобщения и изводи със съвременно звучене. Затова, новаторска по постижения и замисъл, тази книга е традиционна за авторския стил на актуални критико-теоретически изследвания.

В „Съвременни стилови явления“ Каролев разглежда някои страни от процеса на разширяване естетическите хоризонти пред съвременните творци на художествена проза. Начало на този процес той вижда в освобождаването от нормативната представа за естетическото единовластие или хегемония, за естетическата жизнеспособност само на един тип художествено изображение, само на „по-строго реалистичните, по-обективните, по-

предметните и пластични стилове“. Превзможването на ограничаващите предразсъдъци за съществуването на привилегирани, „най-добри“ и „единствено добри“ изобразително-изразни форми е условие за свободното стилово легитимиране на разнообразни творчески личности, за „усилено движение“ и „подем“ в прозата. То определя тенденцията към постепенна диференциация и интеграция между съвременните стилови насоки, към установяване на значително изобразително многообразие, което е несъмнен белег на естетическо съзряване и развитие. Стремжът на Каролев в тази студия е да разкрие художествената специфика на най-характерните стилови явления в съвременната ни проза, да покаже тяхната закономерна идейно-психологическа детерминираност, за да утвърди правото им на съществуване, широките простори пред техните различни изобразителни възможности. Може би не е излишно да се изтъкне очевидната хармоничност между избраната критико-изследователска задача и цялостния съкровено-емоционален и идеен живот на автора, между научните му интереси и неговите неподправени душевни предразположения. Тази хармоничност е от голямо значение: тя определя активността на авторската позиция, привлекателността на своеобразния духовен автобиографизъм в изложението.

Долавянето и утвърждаването на характерните и новаторските изобразително-изразни тенденции в съвременната проза предполага богата ерудиция, обхващаща литературния процес от миналото и в наши дни, изисква историчност и мащабност на критическото мислене, критическа „мяра“ за спазване на реални пропорции и съотношения. Тези достойнства на критическата мисъл у Каролев се съчетават с драгоценната му способност да изследва общото в произведенията на голям брой художници и да запазва усета си за неговата индивидуална форма на реализиране, да открива обединяващи тенденции, да узаконява възродителни процеси и същевременно да обладава остро естетическо зрение за оригиналните автори възложби, за неповторимото в разнообразните изяви на художническата субективност. И трябва да се подчертае, че Каролев прониква с еднаква вещина и непринуденост както в логиката на общите закономерности, така и в капризната причудливост, в парадоксите на волни творчески превръщания, в идейно-емоционалното съдържание на разнородни произведения, образи и епизоди, на пестри художествени детайли. Рядко у нас се появяват критически книги, в които така ясно да се изявява необходимото единство между аналитико-синтетичната и селективната функции на мисълта на призивния критик — изследовател, както в тази студия на Каролев. С лекота и точност той постига естетически паралели по прилика и контраст, прави тънки характеристики и обобщения, обединя-

вайки, противопоставя автори и произведения, идентифицира и индивидуализира едновременно. Но Каролев се сродява със света на прозата и непосредствено, чрез способността си за артистично себеподдаване на художествената атмосфера на литературната творба. Той еднакво вярва в силата и остротата на аналитичната мисъл, в болките и радостите на доверчивото съприкосновение с изкуството. Тъкмо затова критикът постига желаното равновесие между логическата целенасоченост на критическите прозрения и емоционалната заразителност на естетическото съизживяване на художествените произведения. Може би това е първопричината на най-големия успех на автора в разглежданата студия: Каролев не само осветлява тенденциите към обогатяване на съвременното художествено съзнание, но и непосредствено проследява плодовете на това обновление чрез компетентен и емоционално-действен анализ на най-представителните образци на съвременната ни проза.

От цялостното изложение на Каролев би могло да се направи изводът, че той схваща „радостното раздвигане“ в прозата, изразено в три основни стилови насоки, между които не би могло да се правят строги разграничения, нито степенуване по художествена пълноценност; за бъдещето на които не е нужно да се изказват категорични прогнози. На първо място той посочва появата на субективно-лирични стилови тенденции със засилена асоциативност и метафоричност на художествения поглед, на второ — тежнения към стегнатост и художествен лаконизъм в изображението при по-обективните и традиционните, „реалистично точните“ стилове, и на трето — сложно съжителство, преплитане на традиционните, обективно-пластични и модерните (условно казано) субективно-лирични изобразително-изразни тенденции. Проследявайки конкретната реализация на тези стилни тежнения, чрез въглубен анализ на най-характерните произведения на автори като Йордан Радичков, Камен Калчев, Генчо Стоев, Николай Хайтов, Емилиян Станев, Богомил Райнов, Дико Фучеджиев, Емил Манов и Павел Вежинов, Стоян Каролев всъщност разгръща панорамата на най-новата българска литература. Пред нас са произведения и автори, без които не можем да си представим не само новаторския облик на съвременната ни проза, но и литературния ни живот изобщо. Навсякъде критикът прокарва убеждението си, че от една страна, особеностите на изобразително-изразната система на всеки автор са отражение на неговата творческа субективност, а от друга — че стилът (в цялата обемност и дълбочина на понятието) представлява жива естетическа реалност, органически свързана с миросъзерпанието и светоотнoшението, с обогатяната мисловност и емоции, с по-съдържателните жизнени и философски концепции на съвременния художник. Навсякъде Каролев вну-

шава мисълта, че разнообразните стилови стремления и изобразителни похвати имат естетическо оправдание, не когато са породени от суетна амбиция за новаторство, от криво разбрана оригиналност и самоцелно експериментирание, а само ако съответствуват на природното дарование на художника, ако се следват спонтанно, по силата на лична духовна необходимост. Те са художествено приемливи, когато се постигат без преднамереност, естествено и логично, когато не личат „оголестени усилия“ за тяхното осъществяване. Те са художествено осмислени и действия, когато струят непосредствено от замисъла и идейно-тематичните основи на повествованието, от ясната художествена цел на автора.

Каролев няма намерение да прави апология, на която и да е от съвременните стилови насоки. Неговото желание е да разкрие техните най-съществени претенции, да посочи благоприятстващата им роля за създаването на нови естетически стойности, за стимулирането и свободната изjava на интересни и оригинални творчески предразположения. В същото време той изтъква тяхната своеобразна художествена несъстоятелност, недостатъчност и ограниченост в определени отношения. С право Каролев подчертава, че в повечето случаи тази „ограниченост“ представлява особеност, същностна черта, типична отлика на съответния стил, а не негова слабост или несвършенство. Затова и акцентите на конкретния му анализ са поставени върху преимуществата, предимствата, художествената „правоспособност“ на различните стилови явления. Критик с трезв, аналитичен поглед, с умение да съчетава последователната идейно-естетическа принципност с диференциран подход към литературните факти, Каролев внушава, че всеки тип изображение има своя индивидуална художествена природа, която трябва да се опознае естетически, да се съблюдава, тъй като тя именно определя специфичните изисквания към литературното произведение. И същевременно — най-необичайната на пръв поглед днешна стилова проява е подчинена в една или друга степен на дълготрайни и отдавна опознати естетически закономерности.

Може би тази проникателност и диференцираност на критическото мислене най-добре проличава в отношението на Каролев към една от формите на реализиране на по-субективните стилни тенденции — артистично-волното изображение, което „улавя, изразява, внушава движението, процеса, вътрешната динамичност и необхватност на явленията, безкрайното разнообразие на връзки, преливания между тях“, изображение особено чувствително към „противоречията, подвижността, относителността на природните, обществени, психологическите феномени“. С рядък усет за стилово своеобразие Каролев разкрива неговата естетическа същност и особености, подчертава, че то не се характе-

ризира с последователна индивидуализация и типизация (като форми на относителна определеност и трайност), с категоричност и твърдост на оценките. Напротив, неговата най-съществена отлика е изобилието от „естетико-психологически преливания на сериозно и шеговито, тъжно и смешно, страшно и весело, логично и алогично, положително и отрицателно“. Чрез проникновен анализ на отделни епизоди и детайлна характеристика на множество образи Каролев проследява как тези сложни смесения и преливания се осъществяват в различни (интелектуални, нравствени, емоционални) плоскости и сфери. В тази връзка непретенциозно, но с точност и синтетичност на теоретическо определение, той изяснява произхода, действителната психологическа и идейно-естетическа обусловеност, художествените функции на различните волни, внезапни, странни, скокливи (у Радичков например) асоциации, тъй естествени и естетически приемливи при това изображение.

За съжаление Каролев осветлява различни варианти на художествено реализиране на тази стилизирано-изобразителна тенденция предимно в техния общоестетически план и чрез непосредствено проникване в художествения и идеен смисъл на различни произведения, внушава духовното родство на голям брой художници, но по-малко засяга конкретните предпоставки от субективно-творческо естество за зараждането на тази тенденция, за нейното следване по признание и убеждение. Най-общо в стремежа към този „стил на емоционално-духовни, естетико-психологически преливания“ Каролев вижда акт на освобождаване на съвременната творческа личност от фанатичната ѝ преданост към тезата, към веднаж завинаги признати ценности, от култа към естетически вмакнености, от сляпата ѝ привързаност към едни или други норми от мирогледен, етичен и естетико-творчески характер. В това той съзира своеобразно завръщане на художника при самия себе си, при неговата природна духовна същност, една реална възможност за самоопределяне на таланта, за индивидуалната му стилова реабилитация. (В този смисъл, според Каролев, Камен Калчев в „Двама в новия град“ преоткрива себе си.)

Но Каролев е чужд на крайните увлечения; той не може да бъде безрезервен апологет, безкритичен поклонник на автори и произведения, на съвременни стилови течения. Както писателите, за които пише, той е склонен да разглежда литературните явления в тяхната сложност и противоречивост, да открива относителността на постиженията и слабостите им. И това не е израз на критически релативизъм, а на по-голяма подвижност и проникателност, свобода и гъвкавост на критическата мисъл, на изострен и прецизен естетически усет. Каролев владее изкуството на откритото и всеотдайно общуване с автори и произведения; той умее да се доверява, да вярва на художника, да го разбира в дълбоката му

същност, в богатството и пестротата на изнедадващите му проявления. Критик с артистична отзивчивост на духа, той вярва, че може истински да опознае художника и осмисли неговото творчество, само когато се вживее в духовния му свят в такава степен, че да усвои неговите представи и понятия за живота и човека, да възприеме неговото светосъзерцание. Но това доверчиво приобщаване, граничещо с артистично превъплъщаване, тази непринудено постигната духовна близост се съчетава с умението му да се „откъсва“ и отдалечава от художника, без да се разделя с него, за да го види в истинския му ръст и облик.

Такова двуединство между духовно сродяване и своеобразно отчуждение при критическата интерпретация Каролев осъществява и по отношение на посочените изобразително-изразни тенденции в прозата ни. Като разкрива с несъмнен личен пиетет художествените достойнства на изображението, развенчаващо всичко, което „иска да бъде тържествено и монументално“, което „сближава в магическа художествена сплав грозно и красиво, цинично и поетично, смърт и живот“, Каролев запазва способността си за освобождаване от неговото обаяние, за умело и с мярка постигнато дистанциране от литературния материал. Приветствайки това естетически дръзко изображение, той е далеч от мисълта да го издига до художествено веруе на съвременността. Недвусмислено Каролев посочва реалната опасност, застрашаваща творчеството на писателите със склонност към пресъздаване на пъстрата и многообразна относителност на стойностите и явленията в живота да изпаднат в нов вид ограниченост, в субективизъм, и най-важно — в лош релативизъм — идеен, психологически, естетически. Може би съвсем ясно критикът е осъзнавал необходимостта да се посочи по-категорично сериозността на тази опасност в настоящия момент от развитието на нашата белетристична мисъл, да се подчертае, че тя може да доведе до принижаване на идейно-естетическите критерии, до туширане на идейно-социалния аспект на художественото произведение, но очевидно Каролев не е пожелал да изглежда излишно мнителен или подозрителен. Изпълнен с доверие и уважение към съвременния писател, сочейки му несъмнената опасност, той не се поддава на изкушенията на критическата дидактика, не порицава и поучава, не напънява творческото самочувствие и честолубие на художника. Повече разбиране и толерантност, повече вяра в хубавите, в редките качества на таланта — такава е като че ли съвременната критическа максима на Каролев. И той я следва навсякъде с увлечение и страст, с щастлива убеденост.

Непринудено, без опит за критическо установичество или самоцелно теоретизиране Каролев споделя мисли за трудно постижимата при този стил на естетико-психологически преливания „вътрешна художествена

мярка на изображението във всяка творба, във всяка глава и сцена“. Той посочва риска, който поема художникът, „устремен подир относителността, променливостта, душевната подвижност“ да загуби от очи „трайното, характерологичното у героя, душевната му определеност изобщо“, да се плъзне по повърхността на една „установена“, „категорична“ страст, драма, трагедия. Ето защо Каролев особено подчертава необходимостта да се спазва мярка в естетико-психологическите смещения, да бъдат те „характерологични, индивидуализиращо свързани“, „естествени“, „жизнени“, за да се постигне целостта на един макар „вътрешно подвижен“ и многолик, но „единен образ“. И все пак при психоаналитичен подход към действителността, за нуждите на един по-проникуващ психологически реализъм изобразително-изразните възможности на този стил са очевидно несъстоятелни. (С право Каролев предявява изисквания за по-голяма психологическа въгледност на изображението, за по-голяма монолитност и мотивираност на образите в повестите на Камен Калчев „През април“ и „При извора на живота“.)

Каролев напомня многократно за необходимостта от художествена мярка, вътрешно единство и целенасоченост на изображението. Ревниост ценител на действително новаторските пориви, на оригиналната творческа личност, той приветствува засилването на изразителното, на субективно-личното начало в прозата, шедрата реализация на „изкопната метафорична стихия на художественото слово“, освобождаването от описателността, обстоятелствеността и словоохотливостта, които „не са достойнство и на пластичните стилове“. Каролев разкрива, без да елементаризира естетическата същност и художествената целесъобразност, анализира, без да руши поетическото внушение на най-разнообрази прояви на волна метафоричност — очовечаване, одухотворяване на веществен свят, овеществяване на нематериалното, хиперболизация, символност, алегоричност. . . Тях той разглежда не като случайни външни форми на излизане на художествената мисъл, а като нейн вътрешно необходим конструктивен елемент и индивидуално открито средство за постигане на художествена идейност и емоционална действителност. Каролев осветлява художествената роля на ретроспектите, на стилизацията на речта, на различните интонационни смещения, като своеобразен начин за изява на лирически живяващия се автор, посочва необикновено разширените простори пред неговото въображение и фантазия. Същевременно той внушава, че при цялата красота и богатство на изобразително-изразните средства, присвободното разгръщане на субективно-творческата енергия и волно-метафоричният стил изисква осмисляне на всеки детайл, на всяко звено от повествованието, за да се постигне единство и хармоничност на изображението. Нещо повече — Каролев предявява изисквания за

художествена мярка: субективно-лиричните тежения са художествено приемливи, само когато субективното начало в изображението не прераства в субективистично, когато лиризмът не преминава в мелодраматизъм, сантименталност, маниерност.

По-важен е фактът, че съобразявайки се с изискванията на класическата поезия за постигане на „вътрешна художествена мярка“, хармоничност и единство на изображението, Каролев всъщност приобщава съвременните стилови тенденции с новаторски амбиции към традиционното, непреходното, нетленното в изкуството на художественото слово, към старите и дълговечни принципи на естетическо пресъздаване на действителността. Така съвременните новаторски тежения се възприемат не като отрицание, а като стремеж към обогатяване, преосмисляне и модифициране на литературната традиция. Настъпателното движение в прозата не се противопоставя на същността на традициите на миналото; то е насочено срещу вече остарелите, сковавашите и регламентирани форми на осъществяване на тези традиции.

Но изследователският патос на Каролев се подхранва не от придържането му към каквато и да е форма на стилови нормативизъм или претенции за стилово законодателстване. Несъмненият личен подтекст и гражданската заангажираност на неговите съждения са породили не от стремежа към стилово нивелиращи критерии и изисквания, а напротив — към все по-голямо разнообразие и „специализираност“ на изискванията, към тяхното съобразяване с неповторимата художествена природа на всеки стил, с индивидуалните особености на всяка форма на художествено мислене. Когато разглежда по-големите възможности на традиционните, аналитични и пластични стилове по отношение на социално-психологическото отношение и когато анализира предимствата на артистично-субективните с оглед на тяхната повишена емоционална изразителност и действителност, Каролев не само се съобразява с необходимостта от диференцирани изисквания, но при конкретния анализ проявява рядък усет за стиловия облик на отделния автор, за съотношението между онези елементи на художествената творба, които определят нейната стилова физиономия. Искаме ли да се убедим в това, може би е необходимо да си припомним само прецизния анализ, който Каролев прави на „Пътища за никъде“ на Богомил Райнов, на „Цената на златото“ на Генчо Стоев, на разказите на Николай Хайтов, на конкретните „доза“ „традиционно“ и „модерно“ в творчеството на Павел Вежинов.

Заслуга на Каролев в тази студия е, че той показва как един и същи стилови тежения и близки художествени похвати се осъществяват различно, по своему преоткрити и индивидуално оцветени в произведенията на различни автори, в зависимост от техния духовен поглед, светоотношение и дарование. И об-

ратно — как общите изобразителни тенденции ускоряват разцвета на художническата субективност, обогатяват творческата инвентивност и заложби. Тъкмо в това е силата на Каролев в тази студия: той ни прави свидетели не само на онова обновително движение, което обхваща съвременния литературен процес, той ни убеждава не само в плодотворността на съвременните стилови тенденции; Каролев внушава представата, че в съвременната ни проза съзряват и се утвърждават интересни и разнообразни творчески личности. Проникнат от своеобразно естетическо преклонение пред рядкото дарование, пред мълвата красота на истинския творчески дух, пред творческото дерзание, Каролев приветствува самоутвърждаването на съвременния талантлив художник. В това се състои дълбоко конструктивната и „жизнеутвърждаващата“ същност на неговата позиция на критик и изследовател, неговият особен критически оптимизъм. Тази позиция не се постига лесно; тя предполага благородство и култура на естетическата мисъл и емоции, ясни илдии и естетически стремления.

Същият порив към съвременно теоретико-естетическо осветляване на характерни стилови явления, но на по-ограничена основа — в областта на историческата белетристика — се долавя и в статията „Мисли за историческия роман“. В тези непретенциозни на пръв поглед „критически бележки“ (по определението на автора), в тези споделени с читателя „мисли“ Каролев засяга редица актуални въпроси на историческия роман, на специфичните за него форми на осъществяване на романтично и реалистично в художествен поглед и стил. Макар и фрагментарни, тези мисли са свързани с основните принципи на литературно-критическата методология, върху които Каролев гради своето трайно и активно отношение към света на съвременната проза. И тук се открояват основни моменти на литературоведската му концепция, отличаваща се със стремежа към света на съвременната проза. И тук се открояват основни моменти на литературоведската му концепция, отличаваща се със стремежа към преодоляване на всякаква ограниченост и естетическа схоластика, към постигане на правдива и обективна оценка на литературните факти. Убедителни са съжденията на Каролев за специфичната художествена природа на историческия роман, за онези необходими компоненти на повествованието, които го определят жанрово и стилово. Справедливи са изискванията за постигане на художествена правда и историческа достоверност на изображението, за изграждане образи на исторически личности със средства на проникновена психологическа характеристика, чрез типизирани и индивидуализация, или на „недействителни“ герои, носители на „познание по вероятност и необходимост“. Умело Каролев свързва проблема за осъвременяването със замисъла, целите и стила на повествователя; с психологическата правда на образите. Излизайки от последователни идейно-класови позиции, той разглежда епично-познавателните, гражданските, социалните и патри-

тичните цели на историческия роман. „Историческият роман е почти винаги идеологически“ — твърди той. Но Каролев е за постигане на равновесие и единство между нормативно-действителните функции (които при историческия роман са особено засилени) и художествената плътност на изображението; той свързва гражданското въздействие с естетическата пълноценност на повествованието, с жизнеността на образите и богатството на техния духовен мир. Чрез конкретен анализ Каролев посочва как романтичните тежнения при историческия роман се реализират в своеобразно „извисяване, пречистване, уедряване“ на изображението, в стремеж към монументалност и внушителност при обрисовка на положително и отрицателно, към емоционални ефекти и отличителни сюжетно-фабулни моменти (напрегната интрига, изненадващи ходове, изключителни, разтърсващи събития). Навсякъде Каролев прокарва мисълта, че естетическите възможности на стила трябва „да се използват с чувство за мярка“, без да се жертвува историческата истинност и психологическата мотивировка на образите заради самоцелния емоционален ефект, без романтичната условност да руши идейната целенасоченост и емоционална действителност на повествованието.

По-голяма дълбочина и обхватност на познанията, по-богата и системна аргументация, по-стройна композиция и критически лаконизъм Каролев постига в студията „Изображението на човека у Иво Андрич и Емилиан Станев“. Тук най-добре проличава теоретическата, естетическата и общометодологическата подготовка на критика, неговата литературна осведоменост, дарованието му да прониква в идейно-емоционалните дълбини, в психологическата и художествената несъизмеримост на индивидуалното литературно творчество. Изследователската мисъл се изявява с увереност и замах в стройни, логични или артистично-волни конструкции. Детайлно опознати, литературните феномени са под властта на критика. Той разполага свободно с тях, владее ги, за да ги използва за нуждите на един проникновен и изчерпателен естетически паралел. Двама последователни реалисти, две силни и самобитни творчески личности са намерили своя вещ ценител и верен интерпретатор. За читателя е ясно: синтетичните характеристики, обобщенията, изводите и определенията с по-общ теоретически смисъл, които Каролев прави и които са несъмнена цел на неговото изследване, имат характер не на привнесени в изложението абстрактни теоретически постулати, а на самостоятелно постигнати истини, родени в часове на активно обичуване с автори и произведения. Те се осъществяват с лекота и непосредственост, без напъни за научно дълбокомислие, без претенции за първооткривателство или изчерпателност. В критическите съждения на Каролев не про-

зира предпоставеност на тези, които трябва да се „защитят“, „докажат“, „илюстрират“, не се допускат голословни изводи, които следва да бъдат „подкрепени“ от удобен литературен материал. Върху неговите изследвания не тегне сянката на тежка литературоведческа терминология, на усложнена научно-изследователска апаратура. Теоретико-естетическите изводи на Каролев изникват непринудено и естествено вплетени в тъканта на конкретния анализ; те са свързани с контекста на изложението, с духа на живата литературна творба, на живия човешки образ. Най-често те следват естествения ход на мисълта, доверяват се на съизживяването, на импресията и импулса, без да губят своята научна стойност. Зрелостта на критика се изяснява както в дълбочината и обективността на прозренията, така и в непреднамерената простота и естественоост на изложението.

Често е казвано, че у Каролев критикът и теоретикът вървят ръка за ръка. Всъщност тук става дума за творческо еднородие между критик и теоретик, които не просто съжителствуват или си оспорват суверенност. Критикът и теоретикът у Каролев са две превъплъщения на единната личност на автора, която чрез две форми на самоизява разкрива различни аспекти на своето действено отношение към изкуството на художественото слово.

Поместването на статията „За психологическата характеристика“ буди недоумение у читателя. Каролев е съкратил редица моменти от публикувания през 1957 година текст, които явно не задоволяват съвременните му изисквания или не са в съгласие с резултатите на сегашните му проучвания. Това обяснява, без да оправдава нейната фрагментарност. Наистина критикът прочита изложението си от теоретически съждения, повтаряни многократно през последното десетилетие, освобождава се от допуснатите елементи на по-абстрактно теоретизиране, от опитите за критически поучения, постига по-голяма точност на езика и все пак тази статия не е на равнището на останалите. Ако преди повече от десет години, при постоянния у нас глад за литературно-теоретически изследвания тя бе насыщено четиво за изучаване азбучни истини от поетиката на прозата, сега поража неудовлетвореността на една нова среща със стар и преодолян вече етап от идейно-естетическото развитие на автора.

Студията на Каролев за Димитър Димов е дело на будна научна съвест и гражданска доблест. Години наред критикът носи бремето на неизпълнения нравствен дълг, на съзряващата цялостна концепция за творчеството на големия художник. Сега наново той ни убеждава в способността си да навлиза в увереност и вестина в света на най-разнообразни творци, да се сближава духовно с тях чрез своята изтънчена впечатлителност и овладяна артистичност. Тази артистичност се проявява в емоционалната отзивчивост, в

богато изживяното духовно единение с художника, в адекватността на анализите и превъплъщенията на критика, който изпълнява ролята си на откривател и ценител на идейно-естетически стойности без преиграване, без драстични жестове и мимики, но с вътрешен патос и востановеност. Готовността на Каролев за активно общение с толкова различни автори показва, че той гради отношението си към днешната литература не по силата на лични предпочитания, а с чувство за професионална отговорност. За пръв път в тази студия Каролев прониква така дълбоко в идейно-художественото своеобразие на творчеството на Димитър Димов, за пръв път така ясно се очертава оригиналният художествен профил на един от първомайсторите на съвременната ни проза. Прецизизм и проникновено Каролев разкрива особеностите на неговия аналитичен, скептичен и антиидиличен поглед към живота и човека, проследява естетическите му предразположения към противоречивото, напрегнатото и конфликтното, към дисонансите в хармоничното, „кълновете на бурята в покой“. Не можем да не се съгласим със защитеното твърдение, че типично димовските герои са съсредоточия на сложни противоречия и драматична конфликтност, източник на която много често е сблъсъкът на разума с могъщата страст, на рационалното с подсъзнателното, на интелекта с „изконните и тъмни стихии на еротичното“. Завладява ни точната и изискана характеристика на образите на „осъдените души“, на относително монолитните, дейните, действителните натури в романите на Д. Димов. Повече от всякъде в тази студия Каролев овладява уменията да различи художествената тъкан на отделния образ, без да наруши поезията на естетическото му битие, внушителността на индивидуалната човешка правда, да разкрие конкретната историческа и социална детерминираност на образите и човешките взаимоотношения, без да внася елементи на тягостен социологизъм. И тук Каролев постига своеобразно съчетание между артистична волност и почти белетристична изразителност на критическата реч с последователно научна целеустременост на изложението. Може би най-навременно ще бъде пожеланието за все по-свободно и пълноценно осъществяване на тези две равновесия на критиката.

Като цяло „В света на прозата“ е свидетелство за разширяването на общотеоретическите и естетическите кръгозори на автора, за обогатяването на неговата съвременна методология, за укрепналите му възможности в областта на различни форми на литературоведческо проучване (паралелни и последователни естетически анализи за откриване обединяващи тенденции в творчеството на мнозина автори; успоредно портретуване на двама художници с цел да се изяви духовното единство помежду им и тяхното ярко своеобразие; по-обща теоретико-аналитични ха-

характеристики на съвременни литературни явления; синтетичен литературен портрет с монографична изчерпателност). Повечето от поместените трудове са пример за проблемни студии, съчетаващи качествата на системно теоретико-естетическо изследване на съвременния литературен живот с достойнствата на една граждански целенасочена критико-оценъчна дейност, обхващаща най-ярките прояви на този живот.

Със своята актуална проблематика, с дълбочината и мащабността на критическите прозрения, с обновените идейно-естетически критерии „В света на прозата“ утвърждава Стоян Каролев като един от изтъкнатите представители на нашето литературнознание, като вещ познавач и вдъхновен интерпретатор на съвременния литературен процес.

Магдалена Шишкова

НОВ НАУЧЕН ТРУД ЗА ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ

от Михаил Арнаудов

Академик Михаил Арнаудов е един от най-вдъхновените историци и тълкуватели на българското Възраждане. В редица монографии той изгражда релефно образите на самоотвержени дейци от тази епоха, които спасиха българщината от претопяване. Между най-видните възрожденски дейатели е Григор Пърличев. Учен, поет и апостол на свободата с разнородна дейност — всички негови прояви са обект на научния и литературен интерес на Арнаудов.

Григор Пърличев е „истински български поет недоразбран“, както се изразява Иван Вазов. Творчеството и обществената му дейност са вълнували и ще вълнуват българите. Борец и творец, той насочва дейността си за утвърждаването на българската култура и за освобождаването ѝ от османско робство и от елинизация.¹

Новоизлязлата книга за Григор Пърличев представлява ново издание на известната монография на Михаил Арнаудов върху живота и творчеството на Григор Пърличев, означена от автора като „характеристика и бележки“ и сборник от съчиненията на Пърличев: „Автобиография“, „Сердарят“, преведен в проза от Васил Пундев, поемата „Скендербей“, превод на „Илиадата“, „Мечтата на един старец“ и илустрации. Като мото на книгата е поставена следната строфа на Иван Вазов:

И прахът ти гине без сълзи набожни. . .
Не зарастна само, герою тревожни,
Проломът широкий, който ти тогаз
В бъдещето тъмно отвори за нас . . .

¹ Върху личността и делото на Григор Пърличев са писали: историкът Георги Д. Баласчев, Биографически и книжовни чертици на Григор Пърличев и венчаната му поезия през 1860 г. на поетичния конкурс в Атина, София 1894; Автобиография на Григор Пърличев, съгласил с предговор Д-р Павел Орешков, София, 1929; литературният критик Васил Пундев в предговора и обяснителните записки към Съчиненията на Гр. Пърличев, София, 1930; литературният критик Григор Константинов в предговора към Избрани съчинения, София, 1943; Христо Кодов във увода и обяснителните

Не е включена в сборника „Одата на Цар Освободителя“, публикувана след смъртта на Пърличев в списание „Лоза“.¹ Първоначалното заглавие на това поетично произведение е било „Рабовъ освободителю“. Съдържа автобиографични елементи.

Въпреки непретенциозното заглавие „характеристика и бележки“, научната форма на разработката на темата не е пренебрегната. Със задълбоченост е разгледана цялата народнополезна дейност на Пърличев, като са използвани наличните исторически данни. Подчертана е ролята на пламенния просветител за оцеляването на град Охрид през време на османското и елинско робство като люлка и разсадник на българската култура.

Умело е обрисван ликът на една личност, съсредоточила в себе си любовта към поезията и националното самосъзнание. От майстор на елинското поетично слово Пърличев става по-късно ваятел на родната българска реч. Арнаудов сочи заслугите на Димитър Миладинов за идейното съзряване на Пърличев. Вроденият поетичен усет го подтиква към лириката и неусетно го отклонява от медицината, на която той е искал да се посвети. Авторът на монографията правилно отбелязва творческата амбиция като положителен стимул у Пърличев да участва в поетичния конкурс в Атина със своята първа поема „Армаголоос“ („Сердарят“, т. е. войводата, предводител на чета), като се подписва с инициали. Първата оценка идва от председателя на журито Рангабе, който посреща младия поет със „звучни похвали, каквито никога не са били чувани през последните десет години“. „Когато след три дни Пърличев бива пови кан пред университетските власти и пак запитан какъв е по народност, той отговаря

записки към поемата Скендербей, София, 1967; академик Михаил Арнаудов, Поети и герои на българското Възраждане, София, 1965.

¹ Списание Лоза, издание на Младата македонска книжовна дружина. София, год. 1/1894, кн. 5.